

Т. О. Симоненко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мовні засоби вираження синкретичних образів лірики В. Стуса

Симоненко Т. О. Мовні засоби вираження синкретичних образів лірики В. Стуса. У статті проаналізовано мовні засоби вираження синкретичних образів лірики Василя Стуса. Зокрема розглянуто образні слововживання, ґрунтовані на метафоричному і метонімічному переносах, які поєднані у нерозривні змістові цілісності. У ході дослідження з'ясовано семантико-функціональні особливості таких утворень та їх стилістичні функції.

Ключові слова: *поетична мова, ідіостиль, метафоричне словосполучення, семантичні перетворення.*

Симоненко Т. А. Языковые средства выражения синкретических образов лирики В. Стуса. В статье проанализированы языковые средства выражения синкретических образов лирики В. Стуса. В частности рассмотрены образные словоупотребления, основанные на метафорическом и метонимическом переносах, которые объединяются в неразрывные смысловые целостности. В ходе исследования прояснены семантико-функциональные особенности таких образований и их стилистические функции.

Ключевые слова: *поэтическая речь, идиостиль, метафорическое словосочетание, семантическое превращение.*

Symonenko. T. The language means of expressing the syncretic images of V. Stus's lyrics. The language means of expressing the syncretic images of V. Stus's lyrics are analyzed in the article. In particular, imagery word usages, based on the metaphorical and methonimical meanings, which combine in the inseparable semantic integrities are considered. The semantic-functional features of such formations and their stilistic functions are described.

Key words: *poetic speech, idiostyle, metaphorical combination of words, semantic transformation.*

Специфіка мови художньої літератури полягає у превалюванні естетичної функції. На сьогодні дослідники все частіше зосереджують увагу саме на творчих елементах, функціональній спрямованості та засобах відображення авторського світосприйняття в мові. Таким чином, перед науковцями постає необхідність вивчення мовної особистості та засобів її вираження в індивідуальному стилі письменника, адже кожен автор у межах власного стилю формує систему художніх засобів для емоційного впливу на читача.

Поезія Василя Стуса не є широко і повноцінно дослідженою. Першими дослідниками його поезій були літератори діаспори. У статті Івана Дзюби „Свіча у кам'яній пітьмі” [2] серед тих, хто займався вивченням творчості поета, названо імена Юрія Шевельова, Леоніда Плюща, Марка Царинника, Остапа Тарнавського, Леоніда Рудницького, Богдана Рубчака. З часом з'являються праці про Василя Стуса і в Україні. Серед сучасних дослідників творчості поета автор згадує, зокрема, праці Миколи Жулинського [3]. Високу оцінку творчому доробку Василя Стуса дає Михайлина Коцюбинська в статті „Страсті по Вітчизні” [7], яку вміщено у збірці „Дорога болю” як післяслово упорядника.

На сьогодні існує потреба комплексного дослідження художніх засобів, якими користується автор для створення власної картини світу і які є виразниками поетичного ідіостилу В. Стуса. У цій статті маємо на меті проаналізувати образні слововживання, зокрема ґрунтовані на метафоричному і метонімічному переносах, які поєднані у нерозривні змістові цілісності, дослідити семантико-функціональні особливості таких утворень, визначити їх стилістичні функції.

„Секрети поетичної творчості Стуса” Михайлина Коцюбинська вбачає „в майстерному опануванні того, що Потебня називав внутрішньою формою слова, в умінні віднайти найглибші смислові шари й глибоко заховані асоціативні зв'язки, символічне підґрунтя слова й образу” [5:112]. Поет узагалі тяжіє до синкретичності мовних засобів, взаємозлиття значень слів, що врешті дає можливість створити унікальний авторський художній світ образів. У текстах Василя Стуса виразно простежується посиленна метафоризація змісту. Говорячи про роль метафори у створенні поетичного тексту у Василя Стуса, Остап Тарнавський пише: “Майстерність віршування Василя Стуса саме у метафорі. Він не новатор, але він зовсім новий поет; його поезія нова, його мова добірна – він шукає того слова, що творить справжню поезію – поезію, що, – як говорив Томас Стірнс Еліот, – оголена до самої суті – самий екстракт поезії.” [8] Одним із улюблених прийомів автора є поєднання метафори з іншими видами тропів. Так, переважна більшість індивідуально-авторських епітетів поета є метафоричними, часто знаходимо поєднання метафори з метонімією, а порівняння, яке, по суті, лежить в основі метафори, є одним з найуживаніших тропів у творах Стуса.

Аналіз художніх засобів як виразників індивідуально-авторського стилю поета показує, що однією з найхарактерніших рис ідіостилу Василя Стуса є вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуттів. Найчастіше явище синестезії у поезіях

Василя Стуса виявляється через метафори, розгорнуті художні означення, що містять у своєму складі метафоричні епітети, та порівняння.

Синестезія на основі тактильних відчуттів: *гострий сміх дітей, круглий міліцейський бісер, пухкі надії, крик кострубатий*; зорових: *візерунчастий день, синій просмерк, кришталеві скелі голосінь*; слухових *як бубон, бився волохатий жаль*; смакових: [...] / *Сон. І ночі ніч. / І темінь тьми. І голосіння тиші. / І смерть тобі солодша і миліша / за всі надії. Тож її і клич.*

Однак найчастіше різні відчуття поєднуються між собою, створюючи нагромадження художніх образів, згущуючи смислове навантаження картин: *І лячно, немов антена / ловить радарною кроною / візерунчастий день, / гаптований криком вороновим, / гаптований дзвоном трамвайв, / гострим сміхом дітей / і круглим міліцейським бісером / на розі Хрещатика* (поєднання зорових, слухових і тактильних відчуттів); *Присмеркові сутінки опали, / сонну землю й душу оплели. / Самоти згорьовані хорали / геть мені дорогу замели* (поєднання звукових і тактильних відчуттів); *Надто легко / ти увійшла в той склеп, де синій просмерк / і калинові тіні – ярих грон / оплилі набризки – гойдає стогін / тих, що сотворили болю материк. / Там кришталеві скелі голосінь / і розпачу западини, мов вирви, / усе малі для себе, сланцюваті, / пухкі надії – все пойняте небом, / що пряжить холодом, немов огнем.* У вірші, присвяченому пам'яті художниці Алли Горської, автор передає почуття через географічні описи. Нанизуючи художні образи, автор створює цілісний, неповторний “пейзаж емоцій”, у якому зорові, слухові, тактильні ознаки поєднані з особливостями психологічного сприйняття довкілля, витворює застиглий портрет переживань ліричного героя. Картина ірреального, потойбічного світу, де краєвид складається з почуттів, посилюється антонімічним поєднанням ознак двох споріднених понять (*скелі голосінь – западини розпачу*), що передає падіння у глибини зневіри і піднесення у стражданні, та оксиморонною характеристикою неба як вічного начала (*пряжить холодом, немов огнем*). *Гойдається вечора зламана віть, / як костур сліпого, що тичеться в простір / осінньої невіді. Жалощів брості / коцюрбляться в снінні – а дерево спить.* В образі *жалощів брості коцюрбляться в снінні* маємо поєднання зорових відчуттів та душевного стану ліричного героя, підсилене станом напівмарення.

Таким чином, синкретизм художніх засобів можна вважати своєрідною “візитною карточкою” митця, до того ж паралельно відбувається уособлення неживого, наділення предмета чи особи новими якостями: *Осліпле листя відчувало яр / і палене збігло до потоку, / брело стежками навпрошки і покотом / донизу, в воду – загасить пожар.*

У контексті *Увечері везли віолончель, / немов джмеля, дрімотного й німого, / як запліталась порохом дорога, / лягаючи трубою на плече. / Як бубон, бився волохатий жаль, / на поворотах автострада тихла / і ластівок ласкаве чорне пікколо / ліпилось як гніздо до етажя / безлистих посвистів осінніх крон / (Плането душ! Ти вигорілий кратер!)* виразно відчутні акустичні асоціації – звук бубна сполучується із абстрактним поняттям жалю, притишені звуки автостради та дрімотне, джмелине гудіння віолончелі в осінньому шелесті гілок створюють особливу ліричну симфонію вірша з мінорними, ностальгічними мотивами. Звуковий образ *віолончель* змінюється метонімічним перенесенням *як бубон, бився волохатий жаль*, що відсилає нас до попереднього контексту *немов джмеля, дрімотного й німого*. Означення *волохатий* персоніфікує музичний інструмент, через порівняння *немов* здійснюється перехід до метафоричного опису. Відбувається своєрідна еволюція образу: *віолончель – немов джміль – волохатий жаль*. Порівняння ж метафоричного образу *планета душ* із вигорілим кратером спричиняє виникнення в уяві читача не лише зорових відчуттів, а й одоративних асоціацій.

Проаналізувавши поезії Василя Стуса, маємо підстави говорити, що синкретичне поєднання мовних засобів є показовим для ідіостилу поета. Так, майже всі художні означення є метафоричними, деяка частина – метонімічні епітети.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що значна частина використовуваних автором епітетів відзначається посиленою декларативністю, становлячи собою найвищий ступінь вияву ознаки. Крім того, наголосимо, що велика кількість гіперболічних епітетів є індивідуально-авторськими новотворами. Це є характерною рисою художнього стилю поета. Подекуди означуване слово-неологізм, утворене за допомогою компонента зі значенням надмірності, перебільшення, для уникання цієї надмірності може перебирати на себе гіперболічність епітета. Прикладом цього, зокрема, є поєднання іменника (найчастіше), утвореного за однією з гіперболічних моделей, та епітета зі значенням збільшеної міри якості (*шалені ставітри, стрепіхатий стогнів*). Часто надмірність вияву ознаки досягається зрощенням епітета з метафорою (*всевельможність лютої печалі*).

Серед метонімічних перенесень окрему групу становлять кольорові означення: *білий, червоний зелений*.

Уживання епітетів із кольоровим значенням дає поетові можливість створити візуальні картини подій, передати зображувані емоції, послуговуючись кількома формами сприйняття людиною навколишньої дійсності. *Це біла ніч? / Чи біла маячня, чи сніг травневий, / чи білий біль мій, а чи полудневий непроминальний сон мій; Червоний біль од нагая / в очах розходиться столом – / бреду чи горами, чи долом?* Уживання низки слів, пов'язаних із мотивом світла (*білий, сніг, полудневий*) в оксиморонних поєднаннях (*біла ніч*) образно протиставляє реальність та маячню, марення, сон, об'єднані мотивом болю, що перестає бути атрибутом реального світу. Поєднання епітетів *білий, червоний* з лексемою *біль* має символічне значення, викликаючи асоціації з кров'ю, світлом, що значно поглиблює та розширює художні образи. Особливістю побутування таких епітетів у тканині віршів є можливе виявлення ознаки у формі дії (набуття певного кольору): *[Галя] Прив'язана за коси до сосни / біліє, наче біль, за біль біліша*. Сполучення однокорінних дієслова з прикметником створює своєрідну ритміку вірша: алітерації, повтори згущують зоровий образ, надають йому об'ємності та чіткості у сприйнятті читача. *Коли я один-однісінький / серед зелених снігів Приуралля, / коли в казармі порожньо / серед ліжок і пірамід <...>*. Уживання епітета *зелений* відносно означуваного слова *сніг* витворює в уяві читача не стільки сніг зеленого кольору, скільки образ засніженого лісу.

Найпоширенішим видом метонімії у поезіях Василя Стуса є синекдоха (частина від цілого): *Зазираю в завтра – тьма і тьмуца / тьма. І тьмуца тьма. І тьмуца тьма. / Тільки чорна вода. І чорна пуца. / А твого Святошина – нема. / Ні сестри, ні матері, ні батька. / Ні дружини. Синку, озовись. / Понімили друзі. Чорна гатка / в темні. Питьмою – хоч залишсь*. Самотність ліричного героя посилюється повтором та градацією (*ні...ні...ні...*).

Часто метонімічні перенесення за кольором метафоризуються, поєднуючись із народними образами-символами: *Ярій, душе. Ярій, а не ридай! / У чорній стужі сонце України, / а ти шукай – червону тіль каліни, / на чорних водах тіль її шукай*. Так, калина – загальновідомий символ, поширений в українському культурному просторі, метонімічне перенесення за кольором створює складний епітетний образ тіні, що метафорично позначає ідеальну, бажану та ірреальну Україну.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити непрозорість змістового плану лірики Василя Стуса. Однією з найхарактерніших рис його ідіостилі є поєднання в одній формі різнорідних мовних елементів, яке можемо спостерігати на різних рівнях мовної та образної структури текстів поета. Художні образи у поезіях Василя Стуса тісно переплетені між собою, так що іноді неможливо їх чітко розмежувати чи вибрати з кількох варіантів мотивацій образу більш правильний. Майже всі художні означення є метафоричними. Часто знаходимо “метонімічну метафору”, що утворюється при взаємодії у художньому тексті метафори та метонімії (більшість кольорових епітетів має подвійну мотивацію). До того ж, такі ускладнені образи іноді символізуються, якісно переходять у складний згусток образів, тем, мотивів, характеристик та якостей. Синкретизм художніх засобів задається змістом лірики, що здебільшого виражає різні мотиви та відзначається посиленою психологізацією.

Література

1. Бедрик Ю. І. Василь Стус : Проблема сприймання / Юрій Бедрик. — К. : Фотовідеосервіс, 1993. — 80 с.
2. Дзюба Іван. Свіча у кам'яній пітьмі / Іван Дзюба // Стус В. С. Палімпсест: Вибране. — К. : Факт, 2003. — С. 7—32.
3. Жулинський М. Г. Василь Стус / М. Жулинський // Із забуття — в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини). — К. : Дніпро, 1990. — С. 416—431.
4. Ільницький М. М. Барви і тони поетичного слова / М. Ільницький. — К. : Рад. письменник, 1967. — 118 с.
5. Коцюбинська М. Х. Мої обрії : В 2 т. — Т. 2. / Михайлина Коцюбинська. — К. : Дух і літера, 2004. — 386 с.
6. Коцюбинська М. Про поезію поезій: метафора в сучасній українській поезії / Михайлина Коцюбинська // Дніпро. — 1967. — № 3. — С. 146—147.
7. Коцюбинська Михайлина. „Страсті по Вітчизні” (післяслово упорядника) / Михайлина Коцюбинська // Стус В. С. Дорога болю : Поезії / Упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської. — К. : Рад. письменник, 1990. — С. 201—212.
8. Тарнавський О. Знайомство з поетом Василем Стусом [електронний ресурс] / Остап Тарнавський // Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. — Балтимор-Торонто : Смолоскип, 1987. // <http://stus.kiev.ua/stusoznavstvo.files/Smol%20Tarnavskij.zip>
9. Шерех Ю. Трунок і трутизна: Про «Палімпсести» Василя Стуса / Юрій Шевельов // Українське слово: Хрестоматія укр. літ-ри та літ. критики ХХ ст. У 3-х книгах / Упорядн. Василь Яременко і Євген Федоренко. — К. : Рось, 1994. — Кн. 3. — С. 366—395.

10. Стус В. С. Палімпсест : Вибране / Василь Стус. — К. : Факт, 2003. — 432 с.
11. Стус В. С. Дорога болю : Поезії / Упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської / Василь Стус. — К. : Рад. письменник, 1990. — 222 с.